

Lexikálna intenzifikácia deja a vlastnosti

Lubomír Kralčák

Pedagogická fakulta, Nitra

Intenzita (intenzitná veličina) je filozofická kategória, ktorá súvisí so všeobecným vzťahom medzi kvalitou a kvantitou. Pojem intenzita ako lingvistický termín nie je špecificky vymedzený, preto sa v úvode najskôr pokúsime načrtnúť niektoré teoretické východiská súvisiace s týmto základným termínom nášho príspevku.

Intenzita má nesporne kvantitatívnu povahu. Všeobecnú otázku kvantity zásadne riešil Hegel (1985, s. 206–250). Kvantite priznáva vlastnosť kontinuity i diskretnosti a zároveň rozlišuje intenzívne a extenzívne kvantum. Rozdiel medzi nimi vidí v tom, že v extenzívnom kvante je hranica obmedzením mnohosti, kým intenzívne kvantum ako stupeň má početnú určenosť mimo seba. Stupeň je podľa neho určená veličina, ktorá však nie je množstvom, ale iba viacerosťou. Kontinuálnu veličinu chápe ako postupujúcu kvantitu bez ohľadu na hranice, na rozdiel od diskretnéj veličiny, ktorá je od hraníc závislá. Napokon rozlišuje aj určitú (presne vyčísliteľnú) kvantitu a neurčitú kvantitu. Z Heglovho ponímania kvantity vychádza aj V. Z. Panfilov (porov Formánková, 1978, s. 15–16). Rozoznáva mnohostnú a intenzitnú kvantitu, diskretné a nediskretné množstvo, pričom s pojmom nediskretného množstva spája predovšetkým stupeň intenzity príznaku, diskretné množstvo je podľa neho určované pomocou počtu. M. Formánková (1978, s. 28–39) nadväzuje na uvedených autorov. Rozlišuje tzv. subkategorické kvantity, ktorých existencia súvisí s tým, čo je kvantifikované. Preberá tak vlastne delenie kvantity od Baudouina de Courtenay na kvantitu trvaciú, mnohostnú, rozsahovú a intenzitnú.

Na základe uvedeného stručného prehľadu poznatkov o kvantite možno intenzitu charakterizovať ako kategóriu (subkategóriu), ktorá je nezávislá od časového či priestorového ponímania mnohosti a ktorá sa bežne nevyjadruje číselným počtom. Intenzita je kontinuitne, nešpecifické množstvo kvality príznaku, ktorého miera je vyjadrená nejakým stupňom. Kontinuálnym charakterom sa intenzita najvýraznejšie odlišuje od ostatných subkategorických kvantít, napr. *dĺho premýšľať* (trvacia kvantita), *často premýšľať* (mnohostná kvantita), *veľa premýšľať* (rozsahová kvantita), *tuho premýšľať* (intenzita). S pojmom kvantity je tiež úzko spätý pojem miery. Niekedy sa pojmy miera a intenzita stotožňujú. Mieru pokladáme za širší pojem, pretože sa ním označuje kvantita javov všeobecne.

Z formálneho hľadiska sa miera intenzity vyjadruje trojakým spôsobom: lexikálne, afixálne a vlastným lexikálnym významom. Vlastné lexikálne vyjadrovanie intenzity sa realizuje v rámci vzťahov antonymie a intenzitnej synonymie, napr. *studený, vlažný, teplý, horúci, vnaci, žeravý* (porov Branická, 1986, s. 65–70). K afixácii ako spôsobu intenzifikácie možno zaradiť pri adjektívach ich stupňovanie, ďalej tvorenie demnutív a augmen-

tatív (porov napr. Hayeková, 1971), ako aj ostatné prefixálne a sufixálne slovtvorné postupy, napr. *prastarý, kyselkavý* (porov Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 205–206). Pri slovesách ide o spôsoby slovesného deja, napr. *nabehať sa, utrápiť sa* (porov Sečaninová, 1980, s. 114–122). Pod lexikálnym vyjadrovaním miery intenzity chápeme označenie intenzity príznaku lexikálne samostatným kvantifikátorom, napr. *veľmu pekný, silno siláčiť*.

Cieľom nášho príspevku je načrtnúť princíp lexikálneho spôsobu intenzifikácie príznaku, ako aj základnú sústavu a klasifikáciu prostriedkov jej vyjadrovania. Táto sústava i samotný princíp súvisia s problémom škálovania. Jednotliví bádatelia nie sú jednotní v názoroch na vyčlenenie stupňov intenzitnej škály. V našej jazykovede sa zaoberal otázkou klasifikácie časti kvantifikátorov J. Šikra (1991, s. 98–104) v syntetickej práci o sémantike slovenských prísloviek. V rámci lexikálno-sémantického poľa miery rozlišuje šesť významových skupín prísloviek, a to na základe týchto identifikačných sém: má normy (*patične, dost'*), malej miery (*minimálne znateľne*), strednej miery (*spola, stredne*), "väčšej" miery (*zväčša*), veľkej miery (*náramne, tuho*), maximálnej miery (*absolútne, krajne*). Kvantitu pritom chápe ako veličinu nerozčlenenú na subkategoriu intenzitnú (kontinuálnu) a ostatné subkategorie (diskontinuálnu). H. Běličová–Křížková (porov Formánková, c. d., s. 26) rozlišuje pri kvantifikácii adjektív šesť stupňov vyjadreného príznaku, a to stupeň veľký, neobvyklý, úplný, neúplný, dostatočný, nedostatočný. Z tejto klasifikácie vychádza M. Formánková (c. d., s. 67–68), no redukuje počet stupňov, pričom pokladá za dostačujúce diferencovanie prostriedkov kvantifikácie na kvantifikátory s mierou príznaku veľkou (*veľmi, nesmieme*), malou (*málo, neveľa*), úplnou (*celkom, absolútne*), neúplnou (*takmer, skoro*). Širšie poníma intenzifikáciu R. Quirk (1972, s. 439–459). Pri slovesách vyčleňuje tri základné skupiny intenzifikátorov: zvyšujúce, znižujúce a zdôrazňujúce účinko deja. Zvyšujúce intenzifikátory ďalej člení na intenzifikátory, ktoré vyjadrujú najvyššiu mieru (*extrémne, krajne*) a vysokú mieru (*hlbokko, hrozne*), v rámci znižujúcich intenzifikátorov rozlišuje výrazy označujúce najnižšiu mieru (ide vlastne o záporné intenzifikátory, napr. *sotva, vôbec*), nízku mieru (*trochu, jemne*) a mierne zníženú (*celkom, dost'*) a zaraďuje sem aj výrazy označujúce približný dej (*skoro, takmer*).

Pri načrtnutí sústavy lexikálne samostatných intenzifikátorov (intenzitných kvantifikátorov) vychádzame zo základnej opozície vysoký x nízky, ktorá sa realizuje na osi: maximálna miera – minimálna miera. V tejto škále predpokladáme existenciu strednej, indiferentnej zóny, predstavujúcej neodstupňovanú strednú hodnotu, ktorá nedisponuje samostatnými prvkami. Uvedenú hodnotu, resp. mieru vyjadruje teda význam samého neintenzifikovaného príznaku (adjektívum, sloveso) a pokladáme ju za východiskový bod intenzifikácie. Podľa našich výskumov, ktoré sme robili na umeleckých textoch slovenskej prózy, prostriedky intenzifikácie príznaku sa diferencujú na dve základné skupiny s protichodným významom. Do 1. skupiny sa zaraďujú výrazy, ktoré majú vlastnosť zvyšovať intenzitu príznaku, 2. skupinu tvoria výrazy s opačnou vlastnosťou, t. j. znižujú intenzitu príznaku. V zmysle